

Strukturalistička fonologija

Ljubenkov, Davorka

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:861506>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i njemačkog jezika i
književnosti

Davorka Ljubenković
Strukturalistička fonologija
Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Branko Kuna

Osijek, 2014.

Strukturalistička fonologija

Sažetak

Jezikoslovlje 20. stoljeća uvelike je obilježeno radom Ferdinanda de Saussurea, koji je opisujući jezik kao sustav dihotomija i ustrajući u određivanju najmanjih jezičnih jedinica uveo u jezikoslovni rječnik pojam strukturalizam i doveo do osamostaljenja fonologije kao jezikoslovnog područja. Njegov rad nastavljaju istaknuta imena lingvistike. L. Hjelmslev, H. J. Uldall i V. Brøndall ističu se kao predstavnici Kopenhaške lingvističke škole. R. Jakobson, N. S. Trubeckoj i V. Mathesius osnivaju Prašku fonološku školu, a njihov je rad nastavio A. Martinet, koji je isticanjem važnosti jezičnih funkcija, kao i “pražani”, utemeljio funkcionalizam. “Pražani” se podjednako ugledaju u Saussureove temelje strukturalizma i ističu važnost jezičnih funkcija, a njihovo proučavanje fonološkog sastava jezičnog sustava dovelo je do ustanovljavanja najpotpunijeg opisa fonema - kao istodobnog ostvaraja inherentnih razlikovnih obilježja, koja se određuju osebno za svaki pojedini jezik.

Ključne riječi: strukturalizam, dihotomije, fonologija, lingvističke škole, inherentna razlikovna obilježja

Strukturalistička fonologija

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Razvoj strukturalističke misli – Ferdinand de Saussure	4
2.1 Fonetika i fonologija.....	6
2.2 „Tečaj opće lingvistike“ – recepcija i reakcije	6
2.3 Praška fonološka škola	8
3. André Martinet.....	10
4. Roman Jakobson	11
5. Zaključak.....	17
6. Popis literature i izvora	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
7. Popis priloga	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.

1. Uvod

Važnost znanosti o jeziku u suvremenom svijetu raste, usporedno se razvijajući s globalizacijskim čimbenicima. Zato pregled njezinih početaka i osnovnih definicija čini temu ovog rada. Okosnica je rada život i djelo Ferdinanda de Saussurea uz poseban osvrt na utjecaje koje su na njega imali prethodnici, ali i suvremenici, kao što su mladogramatičari. Njegov je glavni doprinos uobličen u *Tečaj opće lingvistike*, u kojem opisuje jezik kao sustav koji počiva na dihotomijama. Pomoću dihotomije označitelj/označeno postavlja temelje definiranju fonema kao najmanje jezične jedinice. Važnost se *Tečaja* očituje u reakcijama koje su dovele do osnutka lingvističkih škola. Među njima posebno treba istaknuti rad Praške škole i jednoga od njezinih najvažnijih predstavnika - N. S. Trubeckoga. Odjeci njegova rada očiti su u djelovanju A. Martineta, koji je prihvatio temeljne strukturalističke misli te ih proširio u svoje shvaćanje jezikoslovlja, funkcionalizam. Vrhunac čiste strukturalističke misli predstavljen je u radu R. Jakobsona. Glavnina se njegova rada usmjerava na fonetiku i fonologiju, da bi iznjedrilo određenje sustava inherentnih razlikovnih obilježja. Navedeni je sustav primjenjiv na velik broj svjetskih jezika, pa tako i na hrvatski. Stoga su suvremene gramatike temeljene upravo na njegovom radu s područja fonologije.

2. Razvoj strukturalističke misli – Ferdinand de Saussure

Strukturalistička je misao širenje doživjela zahvaljujući ženevskome jezikoslovcu Ferdinandu de Saussureu. Rođen je 1857. godine kao potomak ugledne obitelji iz koje je proizašlo više prirodoslovnih znanstvenika i intelektualaca. Studij u Leipzigu pohađao je za vrijeme sazrijevanja mladogramatičarske škole (Kovačec, 2001: 79), koju karakterizira usmjerenost na činjenice kao polazne točke njezine analitičko-kritičke usmjerenosti na jezične oblike, ponajprije na glasove, kao i usmjerenost uzrocima, umjesto sredstvima i ciljevima. (Glovački-Bernardi, 2001: 45-46) Odnos sa suvremenima znatno je utjecao na Saussureovu jezičnu teoriju pa se njegova teza o jeziku kao sustavu nalazi u oštroj opreci s njihovim atomističkim pristupom. Ali mladogramatičari nisu bili jedini zahvaljujući kojima je Saussure oblikovao svoj nauk. Jezikoslovac William Dwight Whitney u 19. je stoljeću u svojim radovima iznosio teze o društvenoj prirodi jezika, a sukladno tomu i povijesnom karakteru lingvistike, kao i o činjenici da se jezik mora učiti, odnosno da nije prirodna sposobnost. Jan Ignacy Baudouin de Courtenay također je jedan od jezikoslovaca čije su misli Saussureu poslužile kao poticaj za oblikovanje vlastite teorije. De Courtenay zahtijevao je izričito mentalistički pristup fonemu, razlikovanje glasovne od grafijske razine jezika, kao i jezika od govora, iz čega proizlazi i razlika između glasa, koji je proizvod govornih organa (dakle, konkretan), i fonema, koji je čisto jezični (a time i apstraktni) element. (Kovačec, 2001: 76-78) Njegov suvremenik i suradnik u tzv. Kazanskoj školi Mikołaj Kruszewski, ističe se funkcionalističkim pristup pitanju fonema, tako što naglašava njegovu posebnu ulogu u komunikaciji. Učenik Baudouina de Courtenaya Lev V. Ščerba povezuje fonem, kao temeljni element jezika, s tradicionalnom psihologijom. Najvažnija mu je tako značajka sposobnost razlikovanja riječi, ali i njegov psihološki karakter. Stoga razlikuje glas od fonema, fizičku od psihičke pojave. (Jakobson, 2008: 276) Daljnji znanstvenici koji doprinose razvoju proučavanja kako fonetskih, tako i fonoloških aspekata, a s time i utvrđivanju pojma fonema kao osnovne jezične jedinice primarno razlikovne uloge su švicarski dijalektolog J. Winteler te fonetičari H. Sweet i O. Jaspersen. (op. cit.: 278) Godine 1879. Saussure je u radu o samoglasničkom sustavu indoeuropskih jezika *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (Disertacija o primitivnim voklaskim sustavima u indoeuropskim jezicima) izložio razumljiv i dosljedan prikaz fonemskog inventara protoindoeuropske jezične skupine. Navedeni rad s budućim *Tečajem opće lingvistike* povezuje zamisao o temeljenju fonetske vrijednosti jezičnog znaka na položaju unutar sloga (ili druge,

veće jedinice govornog lanca) i njegovih akustičko-artikulacijskih obilježja. (Anderson, 1985: 18 - 21)

Pod utjecajem suvremenika i prethodnika, Saussure dakle oblikuje svoje teze. Lingvistika treba biti samostalna znanost, jasno definiranog područja proučavanja, a jezik je istovremeno individualan i društven, proizvod utvrđenog sustava i povijesnog razvoja. Priroda jezika za njega predstavlja jedno od ključnih pitanja pa u svojoj težnji da što bolje prodre u njegovu bit, predlaže pristup jeziku kao sustavu znakova koji bi bio u službi ljudske komunikacije i prenošenja misli, a njegovom proučavanju posvećuje potpuno novu znanost na europskom tlu – semiologiju (kao znanost o znakovima), čijim je lingvistika tek dijelom.

Nastojeći da u svojim izlaganjima bude što jezgrovitiji, a i poučen iskustvom iz prirodoslovnih znanosti, Saussure jezik svodi na dihotomije, odnosno parove međusobno suprotstavljenih elemenata. Navodi tako pet osnovnih dihotomija, od kojih je prva vezana uz razlikovanje jezika kao sustava znakova kojom se određena ljudska zajednica služi u svrhu komunikacije od jezika općenito, odnosno ljudske sposobnosti komunikacije. Prva dihotomija dakle suprotstavlja apstraktni sustav znakova individualnoj realizaciji istog tog sustava u konkretnoj komunikacijskoj situaciji; kolektivno i individualno. Druga se dihotomija okreće sastavnicama jezika, jezičnim znakovima i predstavlja ih u dvodijelnoj shemi. Naime, svaki se jezični znak sastoji od određenog sadržaja, kojeg Saussure naziva označenim, te glasovnog izraza koji je potpuno arbitrarno povezan sa sadržajem koji mu se pripisuje, odnosno označitelja. Sljedeća se dihotomija odnosi na razlikovanje unutarnjeg i vanjskog pristupa jeziku kao sustavu znakova. Četvrta dihotomija odnosi se na perspektivu iz koje promatramo jezik. Tako se može razlikovati sinkronijski pristup, koji promatra jezično stanje samo u jednom određenom vremenskom presjeku, od dijakronijskoga koji prati funkcioniranje jezika kroz sve njegove razvojne faze. Posljednja od temeljnih dihotomija suprotstavlja vrste odnosa u jeziku: *in praesentia* i *in absentia*, odnosno sintagmatske i asocijativne. Odnosi *in praesentia* zapravo su međusobni odnosi pojedinih elemenata u govornom lancu, dok su odnosi *in absentia* oni između zaista upotrebljenog elementa i onog koji nije upotrebljen. Saussureova težnja za pronalaženjem parova suprotnosti ne prestaje tu i ističe važnost razlikovanja forme i supstancije u jezičnom sustavu, čiji odnos podsjeća na onaj između označitelja i označenog: supstancija su dakle sami elementi sustava, dok forma predstavlja međusobne odnose tih elemenata. (Kovačec, 2001: 82 - 95)

Saussure dakle svojim radom prvi usmjerava proučavanje jezika s pojedinih jezičnih elemenata na cjelovite jezične sustave, čime postavlja temelje za razvoj jezikoslovlja kao samostalne discipline.

2.1 Fonetika i fonologija

Iz navedenog o Saussureovim dihotomijama očito je da svoj pristup jezikoslovlju temelji na razlikama. Za njega su u jeziku ključni element glasovne razlike jer samo razlike mogu biti nositelji značenja. Dakle, jezični se znak ostvaruje zahvaljujući tome što se razlikuje od drugoga. Tako su i fonemi opozitivni i relativni (Kovačec, 2001: 94); fonem jednog jezika definira sâm sebe tek u odnosu na ostale foneme prisutne u jezičnom sustavu, tako da je on suprotan od njih, odnosno ono što oni nisu. Fonem se može i mijenjati, ovisno o glasovnoj okolini, ali samo dok razlika između njega i preostalih fonema u jeziku ostaje postojanom.

U *Tečaju opće lingvistike* pitanju onoga što Saussure naziva fonologijom posvećena su dva dijela, jedno poglavlje određivanju, kao i dodatak o njezinim načelima. Pri određivanju tog jezikoslovnog ogranka naziva ju fiziologijom glasova, kao i fonetikom, ali ustvrđuje i svoje neslaganje s tim terminima koje objašnjava riječima: „Fonetika je povijesna znanost: ona raščlanjuje dogođeno, ono što se promijenilo i kreće se u vremenu. Fonologija se postavlja izvan vremena, budući da mehanizam artikulacije ostaje uvijek sličan samomu sebi.“ U ostatku svog prikaza fonologije, koju iz današnje perspektive nazivamo fonetikom (ma koliko se Saussure ne slagao s time) nudi prikaz glasovnih organa, kao i klasifikaciju glasova prema mjestu artikulacije te fonološku definiciju fonema kao člana govornog lanca istovremeno uvjetovanog svojim akustičnim i artikulacijskim svojstvima. Određivanjem fonetike kao jedne od temeljnih jezikoslovnih disciplina, a fonologije kao pomoćnog područja, tijesno ih povezuje njihovim zajedničkim predmetom proučavanja - glasovnim sastavom jezika. (Saussure, 2000: 81 - 91)

2.2 „Tečaj opće lingvistike“ – recepcija i reakcije

Prvotne su reakcije na *Tečaj opće lingvistike* u lingvističkim krugovima prvotno bile usmjeren s komparatističkih, psihologističkih i sličnih gledišta. Prijevodi su bili rijetki i uslijedili su tek kasno (u odnosu na godinu izvornog izdanja – 1916.) te je djelo među suvremenicima često bilo pogrešno tumačeno, ako već ne i potpuno neshvaćeno. Ipak, Saussureov je nauk određenim školama i smjerovima poslužio kao kamen temeljac, drugi su od njega preuzimali samo dijelove bitnih načela, a bilo je i onih koji su samostalno došli do sličnih zamisli.

U skupinu onih sličnih spoznaja spada Edward Sapir, predstavnik mentalističkog strukturalizma u Americi. Njegov se pristup temelji u prvom redu na zamisli da je jezik proizvod kulture, dugotrajne društvene uporabe. Kenneth Lee Pike bio je jedan od nastavljača

Sapirove misli, usto još i fonolog i fonetičar, te tvorac tagmemike (jezikoslovna struja američkog strukturalizma koja teži pronalasku veza između jezika i socio-kulturnih pojava). Benjamin Lee Whorf također se nastavio na Sapirovo rad, ponajprije misao o međusobnoj uvjetovanosti ljudskog jezika i društvenih pojava, koja će biti temelj za osnivanje etnolingvistike. Za Whorfa ljudsko poimanje vanjskog svijeta, kao i odnos prema njemu, proizlazi iz jezika kojim se govornik služi.

Antoine Meillet, Charles Bally te Albert Sècheyaye, redom Saussureovi učenici, nikada nisu potpuno prihvatili sva načela *Tečaja opće lingvistike*. Meillet je svoj rad utemeljio na vezi jezika i društvenog ustrojstva, dok su Bally i Sècheyaye posvetili pozornost strukturalističkoj stilistici, odnosno sintaksi.

Jedno od lingvističkih strujanja proizašlo iz Saussureova rada jest i glosematika, odnosno danski strukturalizam. Kako joj i samo ime indicira, glosematika svoj postanak zahvaljuje danskim jezikoslovcima, okupljenima u Kopenhaškom lingvističkom krugu. Najistaknutiji su mu predstavnici L. Hjelmslev, H. J. Uldall i V. Brøndall. Hjelmslev i Brøndall u potrazi su za jezičnim invarijantama, a prvi je još postavio temelje glosematice. Ona je metoda opisa razreda jezičnih odnosa u sklopu analitičkog strukturalizma, a kao temeljnu misao utvrđuje da je jezik cjelina dostatna samoj sebi, a koja ima dva vida: formu i supstanciju, Saussureovu šestu dihotomiju. No, za razliku od Saussurea, glosematičari ne stavljaju formu i supstanciju u odnos potpunih opreka, već između njih postavljaju cijeli raspon njihovih oblika koji omogućavaju da jedno utječe na drugo, a to su forma izraza, forma sadržaja, supstancija izraza i supstancija sadržaja. (Volenec, 2013: 38) Unutar jezika razlikuju tri vrsta odnosa; odnose međuovisnosti, determinacije (jedan element pretpostavlja neki drugi, ali ne i obratno) te konstelacije (elementi nemaju međusobnih utjecaja). Predmet su proučavanja glosematičara tako jedinice odnosa koje u sklopu jezičnog sustava pretpostavljaju slova, glasovi i značenja, a ne ona sama po sebi. (Kovačec, 2001: 98-142) Glosematički je opis fonema usko vezan za neke od temeljnih pojmova koje uvode u jezikoslovlje; jezični znak koji posjeduje samo formu izraza (iako može utjecati na formu sadržaja, te supstanciju izraza i sadržaja), proizlazi tako iz čiste forme. Ujedno je i *glosem*, odnosno nerastavljiva promjenjivost i objasnidbena osnova, i *taksem* (apstraktna jezična jedinica) za opis jezičnih znakova koji nemaju formu sadržaja. Glosematički je gledano fonem i *varifon*, odnosno varijanta postojećeg ostvarenja s obzirom na glasovnu okolinu. (Volenec, 2013: 39)

Eugenio Coseriu (1921. - 2002.) svoju jezikoslovnu djelatnost gradi kao odgovor na glosematiku. U Saussureovu dihotomiju jezik/govor dodaje i treći član, normu, kao pojam

koji treba označiti ustaljene i tradicionalne jezične oblike. Sâm pojam jezika proširuje na sustav mogućnosti, umjesto znakova, i naziva ga *shema*. (Coseriu, 2011: 76 - 83) Svaka od sastavnica tako nastale trihotomije ima i razinu sadržaja i razinu izraza na kojijima razlikuje područja proučavanja (*cenemika, fonemika, fonika, pleremika, sememika, semika*) i njihove jedinice (*cenem, fonem, fon, plerem, semem, sem*). (op. cit.: 13)

2.3 Praška fonološka škola

Na poticaj trojice jezikoslovaca – Romana Jakobsona, Viléma Mathesiusa i Nikolaja Trubeckoj – u Pragu se 1926. godine osniva se Praški lingvistički krug (iz kojeg će se razviti i Praška lingvistička škola) usmjeren na proučavanje opće lingvistike, književnosti i kulture te poetike i povijesti slavenskih jezika. Nadogradili su Saussureovu tezu o jeziku kao sustavu dodajući mu i funkcije. Zalagali su se za fonologiju kao samostalnu disciplinu jezikoslovlja, istraživanje glasovnih jedinica i njihovih razlikovnih obilježja, utvrđivanje fonoloških razlika i razvoj poredbene fonologije. Svoje su teze iznijeli na I. međunarodnom kongresu lingvista 1928. godine u Haagu. Sljedeće godine predstavljene su u prilagođenom obliku na I. kongresu slavenskih filologa u Pragu, na kojem su osim čeških sudjelovali i mnogi lingvisti iz drugih zemalja.

Nikolaj Sergejevič Trubeckoj (1890. – 1938.) svoj doprinos lingvistici sažima ponajprije u *Grundzüge der Phonologie*, knjizi za koju je proučio više od dvjesto fonoloških sustava, ali je njegovom trudu i zalaganju usprkos ostala nedovršena. Ipak, *Grundzüge der Phonologie* do danas, a prvi svezak izdan im je 1929., ostaju jedna od temeljnih knjiga za fonološke studije. Glavni utjecaj na Trubeckoj bila je Saussureova dihotomija jezik/govor, prema kojoj svaki govorni čin definira kao ostvaraj modela i skupa normi. Također se svaki glasovni izraz dijeli na foneme, najmanje moguće jasno definirane jedinice, kojih je broj ograničen, a međusobno se razlikuju pomoću (isto tako točno određenog broja) razlikovnih obilježja. Trubeckoj u svome radu glas promatra s novog stajališta, uzimajući u obzir samo ona obilježja koja su nositelji opreka, odnosno ne zanimaju ga fizička svojstva glasa, nego apstraktni *glasovni tipovi* koje će fonologija proučavati, polazeći pritom od činjenice da obilježja pojedinog fonema proizlaze tek iz međudnosa svih fonema jednog jezičnog sustava. Navodi dva opisa fonema. U prvom je fonem najmanja fonološka jedinica nekog jezika, odnosno nedjeljiv na manje uzastopne dijelove. U drugom fonem predstavlja ukupnost fonološki relevantnih obilježja govora. (Bičan, 2005: 9) S obzirom na to fonetiku određuje kao disciplinu koja popisuje materijalnu stranu jezičnog sustava, dok je fonologija dakle ta koja proučava jezične elemente s funkcionalnog stajališta, zanima ju što obavlja kakvu funkciju u jeziku. Jezična je

funkcija za “pražane” jedan od temeljnih pojmova, koji se odnosi na ono sustavom uvjetovano u jeziku, a najvažnija je funkcija jezika komunikacijska. Stoga ne čudi što se Trubeckoju pripisuje autorstvo aforistične rečenice: “Fonetika je za lingvistiku što i numizmatika za ekonomiju.” (Anderson, 1985: 282) Dakle, fonetika može imati ulogu bilježenja fonemskog inventara jezika, ali u fonološkome će pristupu promatrati glas kao funkcionalnu pojavu, odnosno samo ona njegova obilježja koja su razlikovna i pridonose značenju. Ipak, u nekim slučajevima pojedine opreke, na kojima se zasniva razlikovna uloga fonema, nisu stalna pojava i neutraliziraju bez promjene razlikovnosti samog fonema. Primjerice, u hrvatskome se jeziku provodi glasovna promjena jednačenja po zvučnosti. To je fonološka neutralizacija pri kojoj se neutralizira opreka razlikovnih obilježja zvučnosti i bezzvučnosti jednog fonema, ovisno o njegovoj glasovnoj okolini, pa imenica koja u nominativu jednine glasi *vrabac*, u genitivu istog broja postaje *vrapca*. Odnosno, fonem obilježen zvučnosti, pod utjecajem glasovne okoline prelazi u svoj bezzvučni parnjak. Proces je moguć i u varijanti prelaska bezzvučnog u zvučni parnjak, pri čemu je najvažnije uočiti da će se zvučni suglasnici pojaviti samo ispred zvučnih, a bezzvučni ispred bezzvučnih.

Svjestan činjenice da opis fonološke opozicije kroz njezinu razlikovnu ulogu u jeziku ostavlja nedorečenosti u njezinoj odredbi, praški lingvist J. Vachek predložio je razlikovanje dviju vrsta fonoloških opreka, jednostavnih i složenih. Prve bi prema tomu bile najmanje fonološke opreke koje ostavljaju razliku u značenju, a potonje bi se odnosile na viši hijerarhijski stupanj fonoloških opreka koje nose razliku u značenju unutar određenog jezika. takvo se razlikovanje fonoloških opreka može činiti suvišnim, ali je dovelo do uobličavanja opisa fonema kao složene fonološke opreke koja je djeljiva u istodobne, ali ne i uzastopne, fonološke jedinice. (Bičan, 2005: 8)

U okviru Praške škole dakle posvećivana je pozornost jezičnim funkcijama, čiju je tročlanu shemu predložio psiholog Karl Bühler. Njegov se prikaz temelji na odnosima kako između pošiljatelja i primatelja, tako i njih s predmetom u fizičkom svijetu na koji se jezični iskaz referira. Upravo slijedeći takav model komunikacijskog čina, Bühler razlikuje i tri jezične funkcije. Funkciju predstavljanja, koja se odnosi na predmet, funkciju poziva, koja se odnosi na primatelja poruke, te funkciju izražavanja, koja se odnosi na pošiljatelja. (Kovačec, 2001: 107-120)

3. André Martinet

Francuz André Martinet (1908. – 1999.) nedvojbeno je najvjerniji nastavljatelj strukturalizma. U svojoj dvodijelnoj doktorskoj disertaciji iz 1937. daje prvi potpuni fonološki opis jednog jezičnog sustava prema načelima praške fonologije. Čak i kao pričuvni časnik za vrijeme Drugog svjetskog rata nije zanemario svoj jezikoslovni rad pa je, nakon zatvaranja u njemački zarobljenički logor, među francuskim časnicima proveo fonetsku i fonološku anketu o francuskom izgovoru čiji rezultati predstavljaju izvanredno detaljan opis svih regionalnih tipova standardnog francuskog jezika (Kovačec, 2001: 126).

Studijska putovanja u Danskoj i Njemačkoj, kao i poslovne ponude iz Amerike, omogućila su mu poznanstva s mnogim suvremenikima koja su dovela do toga da Martinetov rad predstavlja težnju za povezivanjem europskih i američkih strukturalnih gibanja, ali i strukturalizma i ranijeg europskog jezikoslovlja. Njegov je pristup funkcionalistički, u potrazi je za odgovorima na pitanja o tome koji razlog postojanja ljudskog jezika i njegova osnovna funkcija. Temeljnomo, naravno, smatra komunikacijsku funkciju, dok estetska i izražajna iz nje proizlaze, a pri analizi ga zanimaju samo elementi jezika relevantni za njegovo funkcioniranje, jer je lingvist dužan jezik promatrati kao činjenično stanje te u njemu ne smije tražiti ono čega nema. Uvodi pojam *relevantnih obilježja*, jedinstvenih za pojedine jezike. Njihov značaj proizlazi iz oprečnosti koju uspostavljaju prema drugim relevantnim obilježjima istog jezika i nisu primjenjiva na sve jezične sustave. Također nisu ni puki ostvaraj međusobno neodvojivih *foničkih obilježja*; ostvaruju se jedino unutar konteksta određenog jezičnog sustava, a njihova oprečnost nije sadržana u prisutnosti ili odsutnosti njih samih, nego u postojanju drugih, različitih relevantnih obilježja. Tako se, primjerice, obilježje zvučnosti u određenom jeziku ostvaruje tek u odnosu na obilježje bezvučnosti u fonemskim parovima /b/ i /p/ ili /d/ i /t/ u hrvatskome jeziku. Dva različita relevantna obilježja ulaze u fonološku opreku, koja je nositelj razlikovnih obilježja bez kojih se ni fonem ne može ostvariti. Pri neutralizaciji fonoloških opreka u jeziku nastaje razlikovna jedinica, u opreci prema drugim jedinicama određenog jezičnog sustava, koju Martinet zove *arhifonem*. U svome se radu uvelike oslanja na rad “pražana”, od kojih je na njega najveći utjecaj imao Trubeckoj pa je tako i za Martineta fonem skup istovremeno ostvarenih relevantnih obilježja, unutar kojeg nema sintagmatskih odnosa, upravo zbog istaknute istodobnosti u ostvarivanju obilježja. (Bičan, 2005: 10-11)

Posebnu pozornost posvećuje Martinet problemu artikuliranosti ljudskog jezika, a čije se rješenje smatra njegovim najvećim doprinosom općem jezikoslovlju. Opisuje dvostruku

artikulaciju jezika, mogućnost da se svaki jezični izraz raščlanjuje na dvjema razinama: na razini izraza i na razini značenja. Na potonjoj se razini izraz raščlanjuje na minimalne znakove koje imaju svoj izraz i sadržaj te ih naziva monemima, što je prva artikulacija. Druga je artikulacija daljnje raščlanjivanje jedinica dobivenih prvom na najmanje moguće uzastopne jedinice bez vlastitog značenja. Moneme, jedinice nastale prvom artikulacijom, dijeli na leksičke (lekseme), čiji je broj u stalnoj fluktuaciji, te gramatičke moneme (morfeme), čiji je broj ograničen.

Pri fonološkoj analizi smatra nužnim polazištem fonetičke činjenice (glasovnu supstanciju), kojima pristupa s funkcionalističkog stajališta nalazeći objektivnim kriterijem za utvrđivanje fonemskog inventara komunikacijsku i obavijesnu funkciju pojedinačnog fonema. Stoga fonem promatra kao *funkcionalni glas*. Svojim radom nastoji oblikovati teoriju o razvoju jezika, u prvom redu iz fonološkog kuta. Kao temelj jezičnog razvoja postavlja jezičnu ekonomiju, potrebu za najpovoljnijim stupnjem iskoristivosti jezičnog izraza. Takva se iskoristivost u jeziku smatra ravnotežom između dviju suprotnih težnji. Jedna je stalna potreba jezika da usvoji što veći broj što različitijih jedinica, a druga je prirodna ljudska težnja za ulaganjem što manjeg napora kako bi se postigao što povoljniji rezultat. (Kovačec, 2001: 125 - 132)

4. Roman Jakobson

Roman Jakobson, rođen u Moskvi 1896. godine, rano se upoznaje s radovima jezikoslovnih strukturalista, čije ideje zastupa, počinje širiti i nadograđivati, za što su najzaslužnija bila dva tzv. lingvistička kruga (moskovski i praški) koje je sam pomogao osnovati, a cijelo je svoje životno djelovanje posvetio kako razradi vlastite teorije strukture jezika, tako i strukturalnoj teoriji fonologije. Kao polazište svih teorija služi mu djelovanje Ferdinanda de Saussurea, njegovo određenje jezika kao sustava znakova, semiologije kao znanosti o znakovima te jezičnih dihotomija. Ipak, Jakobson se ne zadržava samo na navedenom, već širi svoj spektar teoretiziranja i istraživanja na jezik kao relacijski sustav i kao binarnu opreku, zatim i na razlikovna obilježja glasova, jezične univerzalije i mnoge druge stavke. (Silić, 2009: 9-12)

Za vrijeme školovanja na Moskovskome sveučilištu, s drugim studentima osniva Moskovski lingvistički krug usmjeren na lingvistiku, poetiku, metriku i folklor, zasebne i u međusobnim odnosima. Predsjedava lingvističkim krugom sljedećih pet godina, a u istom

razdoblju je suosnivač OPOJAZ-a, Društva za proučavanje pjesničkoga jezika, čiji su članovi bili i V. B. Šklovski te J. N. Tinjanov. Godine 1920. odlazi u Prag, gdje na sveučilištu pomaže osnovati Praški lingvistički krug, čije je službeno glasilo *Travaux de Cercle Linguistique de Prague (TCLP)* služilo ponajprije objavljivanju radova članova, ali i autora kao što su njemačko-austrijski psiholog K. Bühler, L. Bloomfield, L. Hjelmslev, G. O. Vinokura, P. G. Bogatyrev, D. Jones, L. Tesnière, J. Kurylowicz i drugi. U deset godina, od 1929. do 1939., *TCLP*-a je izašlo osam svezaka, a svezak VII (iz 1939.) sadrži samo Trubeckojeve *Grundzüge der Phonologie*. (Kovačec, 2001: 110)

Dio svog lingvističkog rada posvetio je, kao i drugi predstavnici Praškog lingvističkog kruga, proučavanju jezičnih funkcija, a temeljio ga je upravo na radu K. Bühlera. Postojećem modelu dodaje još sastavnica, čime shema govornog događaja postaje složenijom i svaka od sastavnica govornog čina korespondira s odgovarajućom jezičnom funkcijom. (Waugh, Monville-Burston, 2008: 41)

Jakobson ističe kako je strukturalistički pristup jeziku temeljen na promatranju jezika kao komunikacijskog sredstva; sustava znakova, a svaki je znak dvostruke prirode. Aspekti su znaka dakle osjetni i inteligibilni, međusobno ovisni i neraskidivo povezani, odnosno ono što je Saussure nazvao označiteljem i označenikom. Takav će se pristup kasnije nazivati binarizmom.

U svome radu ističe kako je važno razlikovati unutrašnji (imanentni) pristup jezičnome znaku od vanjskih. Vanjski pristupi teže tome da razdvoje foneme od konkretnih glasova. Mentalistički pristup je dakle jedan od vanjskih i promatra fonem kao imaginarni glas, nasuprot kojeg postavlja onaj realizirani. Fonem se također može ograničiti samo na kod (a njegove varijante na poruku), kao što ga se može i generički opisati kao razred fonetski sličnih glasova. Fikcionalistički promatrano, fonem se smatra apstraktnom, fiksijskom jedinicom, a algebarski je pristup, kao težnja da se jezik svede na konačan skup invarijanti, u svome definiranju fonema odmah osuđen na propast, u prvom redu zbog toga što promatra jezične znakove bez ikakve korelacije s empirijskim činjenicama. (Jakobson, Halle, 1988: 12 - 18)

Ističući dvostruku prirodu jezičnog znaka, usku vezu i pretpostavljenost glasa i značenja, koji su jedan drugomu potpora, Jakobson prilazi pojmu fonema. (Jakobson, 2008: 268) Rastavljanjem složenog znaka dolazi do najmanjih jezičnih jedinica, koje su jednako lingvističke koliko i semiotičke prirode. Tako fonologija za njega predstavlja analizu „govornih glasova u smislu njihove funkcije unutar jezičnih glasova“, a u tome svjetlu definira morfem kao najmanju jezičnu jedinicu koja nosi vlastito značenje, dok je fonem

jedinica sitnija od morfema, dobivena njegovim daljnjim rastavljanje, i iako nema vlastito značenje, nositelj je istog. (Jakobson, 2008: 83-86) Fonem nije isto što i glas, inherentan mu je i natpostavljen; onaj je jezični element koji u pozadini varijacija ostaje nepromijenjen. (op. cit.: 290)

Rad na poljima fonetike i fonologije Jakobsona je doveo do nužnosti proučavanja procesa usvajanja jezika kod djece, ali i jezičnih smetnji. Afazije, odnosno jezičnih smetnji, razlikuje dvije vrste: poremećaje susljednosti i sličnosti, koja su oba vezana uz jedan od dvaju načina uređenja jezičnih znakova u govornom činu. Navedeni su načini uređenja kombinacija, koja podrazumijeva povezivanje jednostavnijih jezičnih jedinica u složenije oblike, te selekcija, mogućnost izbora među jezičnim jedinicama (pri čemu su obje alternative jednako vrijedne). (op. cit.: 156-160) Proučavanjem usvajanja jezika kod djece, uočava se da se uzorak jezičnih elemenata koji dijete najprije usvoji, pri afaziji posljednji izgubi. Temelj tih kombinacija, ili slogova, su fonemi *p, t, k, i, a, u*. (Kovačec, 2001: 124) Postojanje sloga temelji se na kontrastu između suglasnika i samoglasnika, kao susjednih elemenata unutar istog slijeda fonema. Kombiniranje suglasnika (V) i samoglasnika (C) u jedinice višeg stupnja složenosti podložno je određenim zakonitostima, pa nastaju slogovi oblika kao što su CV, CVC, V ili VC. (Jakobson, Halle, 1988: 22) Ipak, mogućnosti slaganja slogova u određenom su jeziku ograničena svojstvima jezičnih znakova.

Fonem je dakle prvenstveno kao glas koji posjeduje sposobnost razlikovanja riječi, koji može imati i kombinatorne varijante, (Jakobson, 2008: 271) kao što je slučaj s fonemom /n/ u riječima *Ana* i *banka*. Kada nakon navedenog fonema slijedi mekonepčanik /k/ ili /g/, on prelazi u alofon (izgovornu varijantu sebe) [ʎ]. (Barić i dr., 1997: 39) Takvim se pristupom posebno ističe razlika između fonetskog i fonološkog pristupa jeziku. Fonetski za cilj uzima sastavljanje inventara glasova u jeziku, s potpuno akustičnog gledišta, dok se fonološki okreće razlikovnosti fonema i utvrđivanju njihove jezične vrijednosti. (Jakobson, 2008: 273)

Razlikovnost i jezična vrijednost međusobno su uvjetovane. Upravo time što je jedan fonem različit od drugih, što nosi sasvim drugačije značenje, uspostavlja se njegova jezična vrijednost. (op. cit.: 280) Ipak, značenje fonema nije moguće utvrditi; kao nositelji značenja u jeziku, potpuno su lišeni značenja. Zbog toga se i govornici jezika ne oslanjaju na pojedinačne glasove, nego njihove kombinacije jer međusobno razlikuju jedinice viših razina kao što su morfemi i riječi.

Zbog specifičnosti prirode fonema kao jezičnog znaka svi se pokušaji njihove klasifikacije moraju provoditi strogo s gledišta označiteljske razine. Također se fonem ne

smije zanemariti činjenica da se razlikovnost fonema, dakle njegovo temeljno svojstvo, temelji na međusobnom odnosu fonema samih, odnosno ostvaruje se samo u kontekstu drugih fonema. Svaki dakle fonem ima diferencijalni element kojeg je lako prepoznati i izdvojiti pri analizi fonacije, a ti su elementi razlikovna obilježja. Iako djeluju samostalno, ona se u svim jezicima pojavljuju u snopovima, odnosno fonemima. Razlikovna su obilježja nužno polazište svake fonološke analize kakvog jezičnog sustava, ponajprije zbog toga što je utvrđeno kako su pojedina obilježja suštinski slična onima u drugim jezicima. Također ističe kako su fonološki opisi različitih jezika često slični, ali se nikada ne podudaraju u potpunosti jer isti glasovi u različitim jezicima mogu imati različite uloge. (op. cit.: 284 - 289)

Prije no što se krene u klasifikaciju fonemskog inventara jezičnog sustava, treba ga popisati. Popis fonema određuje se zahvaljujući fonološkim oprekama, oprečnosti među razlikovnim obilježjima pojedinih fonema. U slučaju da se komutacijom fonema, odnosno zamjenom jednog jezičnog znaka drugim, ustanovi par kao što je primjerice *put – puž*, gdje razlika u jednom fonemu nosi i razliku u značenju riječi, riječ je o minimalnom paru. (op. cit.: 295) Konačni popis svih fonema jednoga jezičnog sustava, njegovih razlikovnih obilježja te pravila po kojima ona tvore foneme naziva se *fonemski obrazac*. Ipak, neka od razlikovnih obilježja neće pridonijeti razlikovnosti fonema, pa ih se smatra redundantnima za određeni jezični sustav i odgovaraju kombinatornim varijantama određenih fonema.

Razlikovanjem inherentnih i prozodijskih razlikovnih obilježja, Jakobson uspostavlja hijerarhiju i nadređuje prozodijska inherentnima. Glavna je razlika među njima ta što se prva mogu opisati samo pomoću vremenske dimenzije govora, dok se potonja definiraju neovisno o tome u sklopu kojeg se niza jezičnih znakova pojavljuju. (Jakobson, 2008: 298-309) Prozodijska razlikovna obilježja utemeljena su na relativnom trajanju, relativnoj visini ili jačini glasa između dvaju odsječaka vremenskog niza. Iako se dvije navedene kategorije razlikovnih obilježja razlikuju prema uključenosti vremenske dimenzije, vežu ih sličnosti. Tako se unutar skupine inherentnih obilježja uočava sličnost sonornosnih i prozodijskih obilježja jačine i trajanja, te prozodijskog obilježja visine i tonalnosnih inherentnih. Obje su skupine obilježja sačinjene od razlikovnih parova. U sonornosna se ubrajaju parovi: *samoglasničko/nesamoglasničko*, *suglasničko/nesuglasničko*, *kompaktno/difuzno*, *napeto/opušteno*, *zvučno/bezvučno*, *nazalno/nenazalno*, *prekidno/ neprekidno*, *oštro/mekano*, *pregradno/nepregradno*. Tonalnosna su obilježja *gravisno/akutno*, *sniženo/ravno* te *povišeno/ravno*. (Jakobson, Halle, 1988: 26-32)

Imajući dakle u vidu popis mogućih unutarnjih razlikovnih obilježja, kao i njihovu važnost za jezični sustav, Jakobson sastavlja tablicu razlikovnih obilježja engleskih

„pravih“ suglasnika (Jakobson, 2008: 315), po uzoru na koju nastaje i popis fonema hrvatskoga jezika i njihovih relevantnih (koja nisu redundantna) obilježja. (Barić, 1997: 53)

	p	t	k	b	d	g	c	č	ć	ž	š	f	s	š	h	z	ž	v	m	n	ñ	l	lj	r	ř	j	i	e	ie	a	o	u			
vokalski	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+		
šumni	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
kompaktni	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-	0	+	-	-	-	+	0	0			
difuzni	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	-	-	-	-	+		
gravisni	+	-	0	+	-	0	-	-	-	-	-	+	-	0	-	-	+	+	-	-	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	+	+		
akutski	0	+	0	0	+	0	+	+	+	+	+	0	+	+	0	+	+	0	0	+	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	0	0	0		
nazalni	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	+	+	+	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0			
neprekidni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	0	0	0	0	+	+	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	-		
zvučni	-	-	-	+	+	+	0	-	-	+	+	0	-	0	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
stridentni	0	0	0	0	0	0	+	+	-	+	-	0	0	+	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
napeti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	+	-	+	-	+	0	0	0

Prilog 1: Slika 1. Tablica fonema hrvatskog jezika i njihovih relevantnih inherentnih razlikovnih obilježja

Iz priložene se slike uočava da su parovi obilježja sniženo/ravno i povišeno/ravno za fonemski sustav hrvatskog standardnog jezika redundantni. Od preostalih parova obilježja, ona označena znakom 0 nisu relevantna za određeni fonem, dok znakovi + i - označavaju prisutnost, odnosno odsutnost obilježja pri realizaciji fonema. Također se uočava i razlika u izvornom Jakobsonovom nazivlju i današnjem u relevantnoj literaturi. Riječ je o tome da je naziv *suglasnički* zamijenjen imenom *šumni* i oba pojma označavaju nazočnost zapreke pri prolasku zračne struje kroz govorne organe, a *oštri* i dalje imenuje foneme karakterizirane jakim šumom koji se pojavljuje pri njihovu izgovoru, iako se koristi naziv *stridentni*. (ibid.) Vokalnost je obilježje koje označava nedostatak ikakve pregrade pri strujanju zračne struje kroz govorne organe. Kompaktnost i difuznost vezane su uz mjesto postanka glasa, tako da se prvi pojam povezuje sa stražnjim dijelom usne šupljine, a drugi s prednjim. Gravisnost i akutnost predstavljaju obilježja fonema kojima se energija izgovora koncentrira u nižim (gravisni), odnosno višim (akutni) dijelovima spektra. Prisutnost nazalnosti u fonemau znači da je u proces njegova formiranja, osim usne, uključena i nosna šupljina. Neprekidni su glasovi oni kod kojih izostaje ikakvo otvaranje izvora pri formiranju glasa, osim onog početnog, što omogućuje kontinuirani prolaz zračne struje. Obilježje zvučnosti posljedica je treperenja glasnica, dok napetost mišića govornih organa uvjetuje obilježje napetosti kod fonema. (Jakobson, Halle, 1988: 29-31; Silić, Pranjković, 2007: 14)

Osim navedenih razlikovnih (inherentnih i prozodijskih) te redundantnih obilježja, ističe postojanje i drugih kodiranih obilježja koja su na raspolaganju svakom govorniku danog jezika. Radi se o konfigurativnim i ekspresivnim obilježjima. Konfigurativna upućuju na podjelu jezičnog izraza na jedinice različitih stupnjeva složenosti na jedan od dva načina: izlučivanjem jedinica i njihovom klasifikacijom (kulminativna obilježja) ili njihovim ograničavanjem i sjedinjavanjem (demarkacijska). (Jakobson, Halle, 1998: 12)

Pravila povezivanja fonema u strukturu sloga govornici materinjskog jezika stječu za vrijeme djetinjstva, u obliku navika. Hrvatski standardni jezik nema ograničenja vezanih uz položaje pojedinačnih fonema u jedinicama višeg stupnja složenosti, što znači da se svi oni mogu pojavljivati i u početnom, kao i središnjem ili završnom položaju u sklopu riječi. Neke iznimke tome postoje, kao i ograničenja u položaju suglasnika s obzirom na različita artikulacijska i akustička svojstva, kao i na ista ili slična takva svojstva, sva podrobno opisana i prikazana u literaturi. (Barić i dr., 1997: 58-63)

5. Zaključak

Mnogi su se jezikoslovci kroz povijest bavili prirodom jezika i jezičnih jedinica, ali tek je rad Ferdinanda de Saussurea usustavio dotadašnje spoznaje i oblikovao pomoću njih ono što će postati jednim od vodećih pravaca u lingvistici 20. stoljeća. Utvrdivši da je jezik sustav znakova, sveo ga je na dihotomije. Na temelju dihotomije označeno/označitelj, koja opisuje prirodu jezičnog znaka, razlikuje se unutar jezika izraz i sadržaj svakog jezičnog znaka, osim fonema. On zauzima posebno mjesto u strukturalističkoj lingvistici jer je jezični znak koji ima izraz i može utjecati na sadržaj jezičnih jedinica višeg stupnja složenosti, iako sâm nema sadržaj. Takva je predodžba nadahnula mnoge nasljednike strukturalizma okupljene u različitim lingvističkim školama. Jedna je od njih i danska škola čija je temeljna misao dvostrukost jezika u obliku njegove forme i supstancije. Praška fonološka škola također temelje ima u Saussureovu *Tečaju opće lingvistike*. Rad “pražana” ističe važnost jezičnih funkcija i zalaže se za osamostaljenje fonologije u sklopu jezikoslovlja, a njezine se predstavnike Nikolaja S. Trubeckojia i Romana Jakobsona i danas vidi kao vodeće uzore na polju fonologije. U Trubeckojevu se radu ističe proučavanje fonoloških opreka i njihovih neutralizacija. Na njegov se rad uvelike oslanjao André Martinet, utemeljitelj funkcionalizma, koji uvodi pojam relevantnih obilježja u opis fonema, a nastoji i pružiti pregled fonološkog razvoja u jeziku. Jakobsonov rad polazi od jezičnih funkcija i određivanja osnovne funkcije jezika kao komunikacijske, a proučavanjem jezičnih smetnji dolazi do načela oblikovanja sloga u jeziku, kao i razlikovnih obilježja, temeljnih sastavnica fonema. Njegove smjernice pri određivanju inherentnih razlikovnih obilježja do danas ostaju neosporene i koriste se pri opisu fonemskog sastava jezika, pa takog i hrvatskog.

6. Popis literature i izvora

1. Anderson, Stephen R., *Phonology in the Twentieth Century: Theories of Rules and Theories of Representations*, Chicago University Press, Chicago, 1985.
2. Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko, Zečević, Vesna, Znika, Marija, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
3. Bičan, Aleš, *Phoneme in Functional and Structural Phonology*, Linguistica Online, 2005. (<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/bican/bic-001.pdf>; posljednji put posjećeno: 18. rujna 2014.)
4. Coseriu, Eugenio, *Teorija jezika i opća lingvistika*, Disput, Zagreb, 2011.
5. Glovacki-Bernardi, Zrinjka, *Pregled povijesti bavljenja jezikom do konca 19. stoljeća*, u: *Uvod u lingvistiku*, prir.: Z. Glovacki-Bernardi, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
6. Jakobson, Roman, *O jeziku*, Disput, Zagreb, 2008.
7. Jakobson, Roman, Halle, Morris, *Temelji jezika*, Globus, Zagreb, 1988.
8. Kovačec, August, *Ferdinand de Saussure i strukturalizam*, u: *Uvod u lingvistiku*, prir.: Z. Glovacki-Bernardi, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
9. Saussure, Ferdinand de, *Tečaj opće lingvistike*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2000.
10. Silić, Josip, *Ustrojstvo hrvatskoga jezika i Roman Jakobson*, u: *Jezik, književnost i mediji u nastavi hrvatskoga jezika*, Naklada Slap, Zagreb, 2009.
11. Silić, Josip, Pranjković, Ivo, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
12. Volenec, Veno, *Fonemika hrvatskoga standardnog jezika*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013.
13. Waugh, Linda R., Monville-Burston, Monique, *Život, rad i utjecaj Romana Jakobsona*, u: Jakobson, Roman, *O jeziku*, Disput, Zagreb, 2008.

7. Popis priloga

1. Tablica fonema hrvatskog jezika i njihovih relevantnih inherentnih razlikovnih obilježja (Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko, Zečević, Vesna, Znika, Marija, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 53)